

Azərbaycan Respublikasının
Medianın İnkışafı Agentliyi

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin,
milli adət-ənəmələrinin,
elm və mədəniyyətinin təbliği

Qismət Yunusoğlu,
Bakı Dövlət Universitetinin
müəllimi

Dünya cəmiyyətinin ilkin təkamül mərhələsində Qəbilə-Tayfa birləşlərinin dini-mistik dünyadərkəndə İlahi Qüvvələrə tapınma minilliklərlə davamlı olduğundan, iri quru parçaları, qıtə və materiklərdə ibtidai icma quruluşunun sakral təriqətlərinə çevrilmiş, İlahi-Mistik təlimlərə çevrilmişdir. Ruhani dünyadərkəndə İlahi Haqqa qovuşmanın mistik-ruh qüvvələri tərənnüm edilmiş, İnsan-Həyat mübarizəsində ilkin tapınma ocağına çevrilmiş və müqəddəsləşmişdir. XXI əsr Dünya Təkamül mərhələsində bu İlahi Haqqa tapınma Amerika və Asiya qitələrində əski Türk qəbilələrində, etno-milli tayfa ittifaqlarında-Şamançılığın təlimləri kimi qalmaqdadır.

Haşiyə. Tək Tanrıya Ruhların qanadlarında tapınan Şamanlar Türküstan diyarının qızımar düzənlərində, Sabir/Sibir bölgəsinin sıx meşələrində, Amerika qıtəsinin daimi buz örtüyü...ərazilərində yaşamaqla, hazırda 40 min nəfər qədər olduğu bildirilir. Əski Ruhani-Mistik dünyadərki təriqətinin-Şamançılığın 10-15 min illik tarixə malik olması, ilk növbədə proto-Türk və Türkəlli etno-milli qövmünün Haqq İnancı kimi qorunub saxlanılmış, digər Dini Haqq-Müqəddəs İnam təriqətlərinin təməl dəyərlərinə çevrilmişdir. Təbii ki, tarixi, coğrafi, fəlsəfi...elmi-dünyəvi dünyarəkində izi də qalmaqdadır, toponiymlərin timsalında....

"Şemanaixa", "Şemonaixa", "Şemanaya"... "Şamaxı" antronimlərin etimoloji təhlili bu baxımdan istisna deyildir...

Qədim yunan coğrafiyası K.Ptolomey (100-170-ci illər) "Coğrafiya" əsərinə əlavə etdiyi xəritədə Qafqaz Albaniyası/Azərbaycanın 29 şəhəri barədə məlumat vermişdir, o

Türk-Müsəlman coğrafiyası toponimlərinin etimoloji, elminezəri təhlili bir daha sübut etmişdir ki, Türkəlli xalqların əski Allə-Dil soykökündə minilliklərə assimiliyatıv-filoloji, dialekt-şivə...dəyişikliyi ilkin protoTürk leksik ifadəsinə uyğun, sonrakı mərhələdə isə ƏrHun/YeniSu əlifbasının sistematikasının, Hun-Quz-Sak/Saxa, Uyğur-Göy Türkler...qəbilə-tayfa dillerinin ilkinliyi Təkamül mərhələsi timsalında bu böyük coğrafi hüdudların saxlanılmışdır. Özündə tarixi yaşıdan hər bir topónim ümumilliğdə böyük coğrafi hüdudların bir nişanəsi kimi əhəmiyyətlidir ki, bu baxımdan Cənubi Sibir şöllərində, Aral/Ural dağlıq qurşağında, qə-

nimlərinin yayılma areali bu fikrimizi təsdiq edir.

Şamançılığın ritual təlimində Ruhun cəm olması və Ruh halında İlahi ünsiyyət əsas sakral ifadəsi olduğundan etimoloji soykökü bu Məqama yönəlik coğrafi məkanlarda dini-sakral ocaqların sıxlığı nəzərə çarpır. Saxa/Sak diyarında əski Türk mifologiyasına görə İlahi Ruhların ocağı "öyuun", "oyun" adlandırılıb, Azərbaycan Türkçəsində "öy", "ev", Anadolu Türkçəsində "köy" terminlərinin frazeoloji anlamının doğmaliyi eyni soykökü ilə bağlıdır.

Uluxan Örüsü/Lena çayının sağ sahilində (Hungala ulusu ərazisində, Qaroval burnu və eyniadlı şəhərin yaxınlığına) 50

qədim insan ocağı da dini-sakral ırsını məkanı dəyərindədir, Diring-Yuryax qədim insan məskəni isə Paleolit dövrünə aid edilir, 2,5 milyon il tarixi yasadır.

Bütün bunlar Hun/Quz və Sak/Saxa...protoTürk və Türk qövmlərinin tarxi-coğrafi keçmiş, dini-sakral dünyadərki və onların yayılma məkanlarının coğrafi genişliyi barədə əski bilgileri ifadə edir.

Tarixi-milli dəyərləri özündə ehtiva edən, şamançılıqla bağlı olan "Şemanaixa", "Şemonaixa", "Şemanaya"... "Şamaxı"... toponimləri sırasında Aral/Ural dağlıq qurşağının Orta hissəsinin qərb qanadında, Niyazabad nahiyyəsindəki geoloji mə-

Dini-ruhani anlamlı coğrafi yer adları "Şemanaixa"- "Şamaxı" antronimləri

cümlədən, Şamaxı şəhərinin adını çəkmişdir-"Mamaxiya", "Kemayexa/Camaxexa", "Kamexiya"...toponimləri kimi....Əski protoTürk analımında "kom", "kam"...sözləri "yığcam", "yığılmaq", "birleşmək"...kimi mənaları verib, "koma", "komanda"...anlamı bu mənaları ehtiva etdiyindən "Kemayexa"- "Ruhların toplandığı, yiğendiği, cəm olunduğu yer" etimoloji təsvirinə uyğundur. Axi, Şirvan-Qobustan bölgəsi qədim Azərbaycanın dini-sakral, İlahi Haqq...inancın mərkəzləşmiş əski Ocaqlarından biridir...Şamançılığın özəl hökmələrində mistik "Ruhların çağırılması", "Ruhlara sitayış", "Ruhların kölgəsinə siğınmaq"...sakral dəyərlər olaraq qəbul edildiyindən, müvafid coğrafi adların toponimlərin törəməsində də təsirsiz ötüşməyibdir. Axi, minilliklərlə, dñi inanc hökmünə malik olub, həmin antropotoponimlərin də yaşları əski tarixi mərhələlərə ölçülür....

km-lik məsafədə uzanan, 200 m hündürlüyü çatan və 400 min illik yaşa malik Qaya silsiləsi İlahi Ruhların məkanı kimi qəbul edilir, yunan mifologiyasında Olimp dağları timsalında olduğu kimi. "Ruhların Şəhərinə" Ruhların icazəsi olmadan yaşamaq yasaq edilən bu tarix-milli ərazidə yalnız Şamanlar həyat sürmüvə, məistik-sakral təlimlərini yaşatmışlar, yalnız xüsusi dini təlqinlərdən sonra kimse bu yerlərə ayaq basa bilərdi, ərazi

2012-ci ildən YUNESKO-nun Milli-Maddi 1rs siyahısına daxil edilib. Bayantağ və Sınçayları (Uluxan Örüsü/Lena çayının qolları) yataqları boyunca qaya-ocaqları da dini-sakral səciyyə daşıyır, Ruhların Səsi dolaşan ziyarətgahlar, qayaüstü rəsmlərin, yaşayış mağaralarının...aşkar edildiyi kimi qorunur.

Sin çayının mənsəbindəki

şəcə karst mağarasından yaranan "Şamaxı düzəngahı", ucqar cənub hissədə Şamaxı/Şemanaixa dağı...da xüsusi yer tutur.

Qaraçay (Ufa) çayının 96 km-lik hissəsi (ümumii uzunluğu 918 km) bu ərazidən axır, relyef-landşaft hündürlüyü 600 m-ə yaxındır. Türkəlli Ər Aslan tayfalarının kökənlə yurdlarından olan bu nahiyyə, o cümlədən, "Şamaxı düzəngahı" təbii-coğrafi zənginliyi ilə yanaşı, dini-sakral, milli-mənəvi 1rs...abidələri ilə də bölgənin ən çox ziyarət edilən məkanlarındandır.

Qıpçaq düzü Türklerinin əski oylaqlarından olan Balxaş gölü və Ulu Tanrı/Ala Tau hövzəsində, Altay diyarında, Cənubi Sabir/Sibir çöllərində... Şemanaixa şəhəri və eyniadlı çayın barədə növbəti yazılarında...

(ardı var)